Een verkenning in de BD-beweging

in opdracht van de
Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw en Voedsel*

Thijs Schiphorst
oktober 2022

* een donatie van de Stichting Triodos Foundation heeft deze verkenning mede mogelijk gemaakt

inhoudsopgave

Samenvatting 3
1. Klimaatverandering 4
2. Vraagstelling & werkwijze 6
- aanpak verkenning 6
- actualiteit 7
- het groenboerenplan 7
3. Bevindingen 9
- Nederlanders geven weinig geld uit aan voeding 9
- voedselomgeving 9
- een eerlijke prijs 11
- korte ketens 11
- grond 13
- de consumptie van BD-producten zal moeten toenemen 14
- samen met de groene boeren 15
- publiekscampagnes voor biologische producten 16
- rond BD-voedsel meer bewustzijn faciliteren 17
- groeidoelstelling? 19
- van gedachtengoed naar gemeengoed 20
- de BD-beweging 21
- tijdgeest 24
4. Reflectie 26
- urgentie duurzame landbouw 26
- de landbouwtransitie 28
- bewustzijn BD-consument 29
- functioneren BD-beweging versterken en professionaliseren 30
5. Aanbevelingen 32
- bijdrage aan de landbouwtransitie 32
- bewustzijn BD-consument faciliteren 32
- BD-beweging versterken en professionaliseren 33

bijlagen:
1. Overzicht van geïnterviewden 34
2. Groenboerenplan, de 10 aanbevelingen 35
3. De BD-beweging, kort historisch overzicht 36

Samenvatting

‘Op welke wijze kan de BD-beweging optimaal bijdragen aan de ontwikkeling van de biologische en biodynamische landbouw in Nederland?’ luidt de vraag voor deze verkenning.

Daartoe heb ik allereerst dertig interviews gehouden. Mijn bevindingen uit deze interviews en de aangereikte informatie heb ik gerubriceerd naar dertien onderwerpen.
Reflecterend op de opbrengst van de interviewronde constateer ik, dat

- de duurzame landbouw steeds meer als een perspectief wordt gezien en dat de BD-beweging in de transitie naar een duurzame landbouw een rol kan vervullen, liefst samen met de overige ‘groene boeren’
- de consumptie van biodynamische producten bij een groter publiek gestimuleerd moet worden
- de BD-beweging zich op landelijk niveau hechter zal moeten structureren om slagvaardig en professioneel aan beide acties een vervolg te kunnen geven.

Tot slot stel ik voor om met de kernpartners van de BD-beweging een gezamenlijk actieplan op te zetten en geef als een eerste opzet aan om het actieprogramma op te starten met

- het leveren van een bijdrage aan de landbouwtransitie
- het opzetten van een bewustzijnscampagne voor de consumptie van BD-producten
- een daaraan gekoppelde versterking en professionalisering van de BD-beweging.

1. Klimaatverandering

In 1950 was de landbouw in Nederland nog energiepositief, met andere woorden leverde de landbouw meer energie op dan dat zij verbruikte. Vijfenzestig jaar later, in 2015, verbruikte de landbouw zes keer zoveel energie als het aan output opleverde; Amerika gebruikte zelfs tien keer zoveel energie. Zoals Meino Smit, BD-boer en onderzoeker, in zijn boek 'Naar een duurzame landbouw in 2040, een nieuw perspectief' stelt, komt een systeem, waar meer ingaat dan eruit komt, uiteindelijk tot stilstand.

Het landelijk gebied staat voor grote uitdagingen zoals het terugdringen van de stikstofuitstoot, verbetering van het klimaat en versterking van de biodiversiteit. De behoefte aan meer ruimte voor woningbouw, infrastructuur, landbouw, wateropslag en natuur maken de problematiek alleen maar complexer. Dat geldt ook voor de kloof tussen stad en platteland. De situatie is urgent en heeft grote invloed op de kwaliteit van de leefomgeving en de kracht van onze economie. Na decennia van problemen vooruit schuiven is de politiek nu aan zet. Willen we boeren, burgers, natuur en economie handelingsperspectief bieden, dan zijn van het kabinet dringend visie, maatregelen en regie nodig, voortbouwend op reeds in gang gezet beleid op het gebied van klimaat, kringlooplandbouw, water, natuur en de nationale omgevingsvisie.

De Europese Unie wil met de Green Deal middels de 'Farm to Fork'-strategie bereiken, dat in 2050 de landbouw klimaatneutraal is en dat het EU-voedselsysteem duurzaam is. Op weg daarheen moet in 2030 de afhankelijkheid van chemische pesticiden zijn gehalveerd en het areaal biologische landbouw in elke lidstaat tenminste 25% bedragen.

In 2021 bedroeg het areaal biologische landbouwgrond in Nederland 76.000 hectare (ha), waarvan 70% grasland en 20% akkerbouw. Daarbinnen was het areaal biodynamische landbouw in dat jaar 9.340 ha, ongeveer 8% van het biologische areaal. De 76.000 ha biologische landbouwgrond is 4% van het totale landbouw-areaal, de biodynamische landbouwgrond bedraagt derhalve 0,32% van de Nederlandse landbouwgrond.
In Europees verband scoort Nederland met 4% biologische landbouw laag. Een toename naar 25% komt neer op ruim zes maal zoveel biologische landbouwgrond dan er nu is. Het impliceert een uitbreiding met circa 380.000 ha biologische landbouwgrond in de komende zeven à acht jaar oftewel een groei van circa 50.000 ha extra biologische landbouwgrond per jaar.
Vóór 2030 groeien naar 25% biologische landbouwgrond lijkt niet realistisch. Een definitieve keuze is nog niet gemaakt, maar verwacht wordt een groei naar 10 of 15%. We hebben het dan minimaal over een verdubbeling van het huidige areaal biologisch-dynamisch, ervan uitgaande dat de BD-landbouw enigszins meegroeit.

Als de duurzame landbouw toeneemt, moet ook de consumptie meegroeien. De inmiddels opgestapte minister Staghouwer van LNV zou vóór Prinsjesdag met een nationale strategie voor biologische productie èn consumptie komen; ook hij noemde een goede balans tussen productie en consumptie van cruciaal belang voor het welslagen van de landbouwtransitie. Het nieuwe plan van minister Adema is aangekondigd voor eind november.

2. Vraagstelling & werkwijze

Het jaarplan 2022 van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) heeft als thema ‘ Verdiepen, Verbinden en Verbreden’. Met name wat betreft het verbreden staat het bestuur van de BD-Vereniging voor de vraag, wat de overgang naar duurzame landbouw betekent voor de verschillende actoren in de biologisch-dynamische landbouw. Voor deze verkenning heeft het bestuur derhalve de vraag als volgt geformuleerd:
“Op welke wijze kan de BD-beweging optimaal bijdragen aan de ontwikkeling van de biologische en biodynamische landbouw in Nederland?”

aanpak verkenning

Voor deze verkenning heb ik gesproken met groene boeren en vertegenwoordigers van de groene, biodynamische èn biologische organisaties. Totaal heb ik 30 interviews afgenomen; in bijlage 1 treft u een overzicht van de geïnterviewden.
De inzichten en adviezen van mijn gesprekspartners heb ik gegroepeerd weergegeven in het hoofdstuk Bevindingen.
Gegeven de huidige context reflecteer ik vervolgens op de opbrengst van de interviews. In het laatste hoofdstuk sluit ik af met mijn aanbevelingen.

De gesprekken met de geïnterviewden waren plezierig en verhelderend; de ene keer werd ik meegenomen in de enthousiasmerende daadkracht van zeer gemotiveerde boerinnen en boeren en de verschillende wijzen, waarop gewerkt wordt aan duurzame, ecologische, natuurinclusieve en extensieve landbouw, een andere keer sprak ik iemand, die zojuist in de landelijke publiciteit had gestaan of een publicatie had verzorgd.

actualiteit

Tijdens de verkenning heb Ik de actualiteit van dit onderwerp nadrukkelijk ervaren. De regering maakte haar stikstofplannen bekend. Daaruit bleek dat in delen van Nederland de stikstofuitstoot met 70% moet worden teruggedrongen. Het gaat om 131 gebieden vlakbij kwetsbare natuur. De provincies hebben opdracht gekregen om de plannen verder uit te werken.

De stikstofplannen hebben tot ongekend felle boerenprotesten geleid, tot en met verkeersblokkades op snelwegen. De heer Remkes is door het kabinet gevraagd om als gespreksleider de discussie met vertegenwoordigers van het veld weer op gang te brengen. In een aantal gesprekken heeft het kabinet onder zijn leiding de verschillende partijen gehoord. Begin oktober is de heer Remkes met zijn denklijn 'Wat wel kan' gekomen, met als ondertitel 'Uit de impasse en een aanzet voor perspectief'. Daarin geeft hij aan, dat het noodzakelijk is om op zeer korte termijn veel minder stikstof te gaan uitstoten en daarmee natuurherstel mogelijk te maken. Concreet stelt hij een gerichte aanpak op de korte termijn voor, waarmee daadwerkelijk stikstofreductie gerealiseerd wordt: door binnen één jaar 500 tot 600 piekbelasters (zowel uit de agrarische sector als uit het bedrijfsleven) uit te kopen, komt er ruimte voor de eerste stap naar natuurherstel. Door begrip te tonen voor de weinig perspectiefvolle situatie, waarin de boeren na jarenlang uitstel van beleidsmaatregelen terecht zijn gekomen, is dit rapport redelijk goed gevallen bij de boeren. De regering heeft de denklijn van Remkes overgenomen en bereidt nu de landbouwtransitie als overkoepelende opgave voor, in nauw overleg met de landbouwsector en provincies.

het groenboerenplan

De organisaties, die nagenoeg de gehele biologische sector vertegenwoordigen, hebben begin juli het zogenoemde Groenboerenplan gepresenteerd als perspectief voor agrarisch Nederland aan minister Van der Wal (Natuur en Stikstof), minister

Staghouwer (Landbouw) en de heer Remkes. Aan het plan zijn circa 2.500 boeren verbonden, zo'n 5% van de Nederlandse boeren. De groenboeren betogen, dat het mogelijk is om duurzame landbouw met minder stikstofuitstoot te bedrijven en zonder gebruik te maken van kunstmest en bestrijdingsmiddelen. In tien punten wordt uiteengezet wat er nodig is om als landbouwsector duurzaam te kunnen functioneren (zie bijlage 2). Met dit plan bieden de groenboeren aan de regering een beleid aan, dat perspectief biedt voor alle boeren die mee willen in de landbouwtransitie.

Bij het opstellen van dit plan heeft de BD-beweging een prominente rol vervuld. Geen van de boerenorganisaties die nadrukkelijk betrokken waren bij grote demonstraties tegen het kabinetsbeleid, zoals Farmers Defence Force, LTO Nederland en Agractie, heeft zich uitgelaten over dit plan. Over de mate, waarin de regering deze punten zal honoreren, lopen de verwachtingen uiteen.

3. Bevindingen

De resultaten van de interviews en verstrekte documentatie heb ik gegroepeerd naar een dertiental onderwerpen.

Nederlanders geven weinig geld uit aan voeding

Als dè oorzaak voor de lage consumptie van biologische en biodynamische voeding wordt alom aangevoerd, dat Nederlanders weinig geld over hebben voor hun voedsel. Uit onderzoek is gebleken, dat Nederlanders denken, dat zij 24% van hun inkomen aan eten besteden, terwijl het in werkelijkheid ongeveer 8% bedraagt. In tegenspraak hiermee belandt uiteindelijk ruim een derde van het geproduceerde voedsel niet op het bord van consumenten.
Aangezien de biologische en biodynamische producten duurder zijn, hebben ze het in ons land moeilijk. In de ons omringende landen wordt een groter aandeel van het inkomen besteed aan voedsel. In Duitsland speelt gezondheid een grotere rol en wordt de kwaliteit van hoogwaardig voedsel meer op waarde geschat, voor de Fransen is het tafelen belangrijk en daar hoort goed voedsel bij.
In ons land kijken we vooral naar de prijs; in bijna elke voedselreclame speelt de lage prijs, een aanbieding en/of een korting een grote rol. Om de duurzame landbouw te stimuleren zullen of de reguliere producten duurder of de biologische en biodynamische producten goedkoper moeten worden.

voedselomgeving

Wetenschappelijk onderzoek toont aan, dat de ‘voedselomgeving’ grotendeels bepaalt wat we eten. De huidige voedselomgeving maakt het te makkelijk om ongezond en te veel te eten. De consument wordt verleid tot overmatige consumptie van calorierijk voedsel op het werk, bij tankstations, op school, op het station en in de

supermarkt. In deze voedselomgeving kunnen alleen de grote spelers, te weten de supermarkten en de overheid, veranderingen aanbrengen.

Bij de vijf grootste supermarkten, te weten Albert Heijn, Jumbo, Aldi, Spar, Lidl en Coop/PLUS, koopt men het merendeel van het dagelijks voedsel. Zij bepalen welke producten er worden aangeboden. In de supermarkten zijn geen BD-producten in de schappen te vinden en is gezond voedsel in de minderheid, aangezien circa 80% van de artikelen niet op de Schijf van Vijf voorkomt. Sterk bewerkt voedsel, zoals koekjes, chips en frisdranken vormen de oorzaak van 60 % van de welvaartsziekten, zoals obesitas, suikerziekte en verschillende soorten kanker. De regering is naarstig op zoek is naar manieren om de kosten van de gezondheidszorg niet ongebreideld te laten door stijgen. Toch blijft de overheid alle verantwoordelijkheid voor gezond eten bij de consument leggen.

De overheid heeft desalniettemin allerlei mogelijkheden om gezonder voedsel te stimuleren. Net zoals dat bij het terugdringen van roken gebeurd is, zou de overheid richtlijnen kunnen opstellen voor de promotie van gezond voedsel en reclame voor ongezonde producten kunnen verbieden of beperken. Zo gaat de stad Haarlem reclame voor vlees in de openbare ruimte verbieden. Daarnaast kan de overheid het goede voorbeeld geven door alleen nog duurzaam voedsel in overheidskantines aan te bieden en op scholen en andere instellingen, die door de overheid worden gesubsidieerd, alleen duurzaam voedsel te verschaffen. Ook in tal van wetten en regelingen kan de overheid integraal rekening houden met de kosten voor gezonde voeding.
De regering heeft in het kader van de Farm to Fork strategie al aangekondigd naast de uitbreiding van het biologisch landbouwareaal ook de consumptie van duurzaam

voedsel te willen vergroten. Het is nog onduidelijk welke maatregelen de overheid daartoe gaat inzetten. Vermoedelijk zal men aansturen op belastingverlichting, bijvoorbeeld door een vrijstelling of verlaging van de Btw op duurzaam voedsel.

een eerlijke prijs

In de prijs die consumenten nu voor voedsel betalen, zijn de 'maatschappelijke kosten' niet verwerkt. Deze verborgen kosten, zoals het compenseren van de CO2-uitstoot, van het verlies van biodiversiteit rond akkers en van de vervuiling van grond en water onttrekken zich aan het gezichtsveld van de consument. Echter via de belastingen betalen de consumenten de aan voedsel gerelateerde maatschappelijke kosten van circa € 6,5 miljard per jaar.
Het oneerlijke is, dat deze verborgen kosten niet door de duurzame landbouw worden veroorzaakt. Om tot een eerlijke prijs te komen, moeten de maatschappelijke kosten in de kostprijs worden meegenomen conform het principe van 'de vervuiler betaalt'. Dit wordt ook wel 'true cost pricing' genoemd. Berekeningen tonen aan, dat het voedsel dan circa twee keer zo veel gaat kosten en een stukje vlees wel drie keer de huidige prijs zal moeten opbrengen.

korte ketens

Van elke euro, die de consument uitgeeft, ontvangt de boer circa 10 tot 20 %. Dat betekent, dat in de keten een groot deel van de opbrengst naar de ketenpartners, te weten de verwerkers, handelaren en winkeliers gaat. Wanneer de boer echter direct aan de consument zijn groente en fruit verkoopt, neemt zijn opbrengst toe.
Veel biologische en biodynamische boeren hebben met het aanbieden van voedselpakketten of –abonnementen, dorpstuinen, pluktuinen, buurtmarkten, boerderijwinkels, lokaal menu en vergelijkbare arrangementen een vaste band met hun consumenten opgebouwd. Bijkomende voordelen zijn, dat de consument zich

meer bewust wordt van de betekenis van de landbouw en van zijn/haar omgang met voedsel, dat lokaal eten wordt gestimuleerd, dat er ook vrijwilligers betrokken worden en dat er meer sociale samenhang ontstaat. Directe verkoop aan consumenten brengt voor de boer wel meer werk met zich mee, maar het verkort de keten, verkleint de afhankelijkheid van ketenpartners en vergroot de opbrengst.

De BD-vereniging is aangesloten bij de Federatie van Agro-Ecologische Boeren, waarbij ook veel groene boerenorganisaties met 'korte ketens' `zijn aangesloten, zoals het CSA-Netwerk Nederland, de Bio-Tuinders Vereniging, Bio-Vegan Netwerk, Vereniging Toekomstboeren en De Voedsel-werkplaats.
CSA staat voor Community Supported Agriculture. CSA-boeren gaan met hun consumenten een partnerschap aan, waarbij de consumenten / leden zich voor een langere tijd verbinden aan het afnemen van producten. Meestal zijn CSA's kleinschalig, maar in Duitsland is ook een CSA met 2.000 consumenten / leden. De verantwoordelijkheden en risico's van het boerenbedrijf worden samen gedragen. Ook hier worden sociale waarden zoals het vormen van een duurzame lokale gemeenschap, het bieden van zinvolle werkgelegenheid en het voor burgers toegankelijk maken van het boerenland beoogd. Door te kiezen voor duurzame producenten oefenen consumenten direct invloed uit op hun leefomgeving en de boer krijgt vooraf meer zekerheid over zijn inkomen. Op deze wijze wordt vorm gegeven aan de wederzijdse afhankelijkheid of anders gezegd aan broederschap: een kenmerk van de associatieve economie.

Ook bij Herenboeren werken de boeren middels een coöperatie samen met hun consumenten in een korte keten. Deelnemers nemen per gezin deel in het eigendom van de boerderij en krijgen tegen een wekelijkse bijdrage per persoon de seizoenproducten. De overkoepelende organisatie Herenboeren loopt het risico; de landbouwers zijn in dienst van de coöperatie.

Coöperaties met korte ketens hebben minder problemen met hun afzet, dankzij de directe band met hun consumenten. Er is best nog wel ruimte voor meer tuinders. BD-boeren die geen directe verkoop hebben, kunnen een stukje van hun land verhuren of verpachten aan een tuinder, die daar een CSA opzet en eventueel ook producten van de BD-boer kan verkopen.
De korte ketens bevinden zich voornamelijk in het buitengebied. Maar ook bij grote steden komen ze voor. Zo is er bijvoorbeeld in Amsterdam een CSA met een wachtlijst en liggen de prijzen daar aanmerkelijk hoger dan in het buitengebied.

grond

Een probleem voor startende boeren en dus ook voor de groei van de biologische en biodynamische voedselproductie in Nederland is de hoge prijs van landbouwgrond. ‘Aardpeer, samen voor grond’ is een initiatief van Stichting BD Grondbeheer, Triodos Regenerative Money Centre, Stichting Wij.land en Stichting Herenboeren.
Stichting BD Grondbeheer heeft jarenlange ervaring met het ophalen van privaat vermogen om meer biologisch-dynamische landbouw mogelijk te maken. Met Aardpeer kan Stichting BD Grondbeheer die kennis nu inzetten voor alle duurzame en natuurvriendelijke landbouwconcepten.
Nieuwe, vaak jonge boeren hoeven daardoor geen groot startkapitaal bij de bank te lenen. Ze huren als het ware hun bedrijf voor de periode dat ze er werkzaam zijn. Als ze aan het eind van hun loopbaan met pensioen gaan, zoekt Grondbeheer samen met hen naar een geschikte bedrijfsopvolger. Vruchtbare landbouwgrond gaat op deze manier over van generatie op generatie. Door landbouwgrond vrij te maken, wordt de grond uit het economische verkeer gehaald.
Het mooie van deze aanpak is dat het een lange termijn oplossing biedt voor het behoud van vruchtbare landbouwgronden.

Dat er onder de bevolking een vruchtbare bodem is om de landbouw te verduurzamen, blijkt uit de snelle opkomst van burgercoöperatie Land van Ons, opgericht om het herstel van het landschap en van de biodiversiteit te bevorderen. In anderhalf jaar hebben zich meer dan 20.000 aandeelhouders bij Land van Ons aangesloten en is inmiddels 160 ha verworven. In 10 jaar tijd wil Land van Ons 300.000 ha landbouwgronden (15 % van het Nederlandse boerenland) opkopen en uitzetten bij duurzame boeren. Ook hier worden donateurs / aandeelhouders gestimuleerd om de producten van 'hun' grond af te nemen.

de consumptie van BD-producten zal moeten toenemen

In het verleden steeg tijdens eerdere milieu- of klimaatcrises zowel het aanbod van als de vraag naar BD-producten; zie ook bijlage 3 "de BD-beweging, kort historisch overzicht". Na deze oplevingen van zowel vraag als aanbod zette de consumptieve groei echter vaak niet door en ontstond een overaanbod, met dalende prijzen tot gevolg.

Zowel het aantal BD-boeren (+29 %) als het totale BD-landbouwareaal (+ 81%) is de laatste tien jaar gegroeid. Enkele melkveehouders hebben echter jaren op de wachtlijst gestaan alvorens ze hun melk als BD-gecertificeerd konden afzetten.

In 2021, ten tijde van de Coronamaatregelen, is de consumptie van BD-producten gestegen, waren de restaurants gesloten en werd er meer geld aan kwalitatief hoogwaardige producten besteed. De aandacht voor gezond voedsel nam toe, o.a. omdat dat het immuunsysteem zou versterken.

Ook de uitvoer van BD-producten steeg in de Corona-jaren. Volgens schattingen werd 60 tot 80% van de Nederlandse BD-producten uitgevoerd, met name naar Duitsland. Nu zijn er al signalen, dat de vraag vanuit Duitsland in 2022 weer wat inzakt.

De huidige commotie rond de stikstofcrisis leidt tot meer aandacht voor de landbouw en meer duurzame landbouw. De consumptie van BD-producten moet meegroeien met de stijging van de productie, met het toegenomen aantal BD-boeren en met het BD-landbouwareaal. Als de consumptie van biologisch en biodynamisch voedsel niet mee groeit, dan stokt de transitie naar een duurzame landbouw.

samen met de groene boeren

'Waar een wil is, is een omweg'. Als je het niet alleen kan, zoek dan 'concullega's' op, die dezelfde kant op willen als jij, zoals een van de geïnterviewden opperde.
De groene boeren vormen ongeveer 5 % van alle boeren, een substantieel onderdeel van de boerenpopulatie. De ontvangst van het recente Groenboerenplan toont aan, dat men meer aandacht en gehoor krijgt door samen op te trekken.
Alle biologische en biodynamische boeren, van licht - tot donkergroen gaan voor een vitale landbouwsector met duurzame landbouw, zonder kunstmest en bestrijdingsmiddelen, met zorg voor biodiversiteit, bodemvruchtbaarheid en dierenwelzijn. Ze voldoen daarmee, net als de Demeter-boeren, aan de eisen van het Skal-certificaat, het Europees keurmerk voor biologische landbouw en veeteelt.

De biologische sector groeit iets sneller dan de BD-sector. Dat komt waarschijnlijk omdat het Demeter-keurmerk extra voorwaarden stelt, zoals bijvoorbeeld het gebruik van preparaten, de zaaikalender, 10% van de grond gebruiken voor biodiversiteit, koeien met hoornen, het werken aan de bedrijfsindividualiteit, de persoonlijke ontwikkeling van de boer e.d. Biologische boeren profileren zich vaak met een specifiek accent ('single issue'), zoals bijvoorbeeld dierenwelzijn, veganistisch of permacultuur. Daarmee weten zij makkelijker nieuwkomers aan te trekken en aan zich te binden.

De meeste boeren die zich bij de BD-beweging aansluiten, komen trouwens voort uit de biologische sector. Het is daarom niet onverstandig om regelmatig de biologische boeren te betrekken bij de kennisoverdracht, zoals die binnen de biodynamische landbouw plaatsvindt.

publiekscampagnes voor biologische producten

Bionext, de belangenbehartiger voor de biologische landbouw, zet zich al jaren in voor meer bio en voert promotiecampagnes om het marktaandeel te vergroten. Campagnes bestaan uit een bewustwordings-campagne en als duwtje in de goede richting een ‘nudging’campagne, die elkaar onderling versterken. Met de slogan ‘De Mooiste Boodschap Is Bio’ wordt vanaf 2022 de Nederlandse consument 3 jaar lang gemotiveerd om wat vaker of wat meer biologische producten te kopen.
In 2020, het eerste jaar van de pandemie, is het aantal mensen, dat biologisch koopt met 7% gestegen en is 40% van de kopers meer biologisch gaan kopen.

Evaluatie van eerdere campagnes heeft geleerd, dat de belangrijkste redenen om biologisch te kopen zorg voor de natuur, dierenwelzijn en de klimaatcrisis zijn. Opvallend is dat gezondheid er niet bij staat. Van belang bij de promotie van biologisch voedsel wordt genoemd:

- meer aandacht voor het Europese Skal-keurmerk
- vergroten van kennis
- vergeet ‘ego-motieven’ als smaak en versheid niet
- benadruk de meerwaarde van biologisch
- communiceer dicht bij het aankoopmoment
- zet biologisch nooit af tegen de gangbare landbouwproducten, houdt het positief.

rond BD-voedsel meer bewustwording faciliteren

De BD-landbouw bestaat bijna 100 jaar. Breed wordt onderschreven, dat de achtergronden van de BD-landbouw samenhangen met een duurzame visie en integraal wereldbeeld. Het verhaal van de BD-landbouw is echter niet makkelijk te vatten, laat staan dat het eenvoudig te communiceren is.
Dat de BD-beweging ervoor kiest om zich niet af te zetten tegen andere productiemethodes wordt door de geïnterviewden verstandig geacht.

De BD-producten vormen een zeer gering onderdeel van het totale voedselaanbod. In 2021 steeg de handel in Demeter-producten met 40% naar € 54 miljoen, slechts een fractie van de € 43 miljard aan bestedingen aan voedingsmiddelen in Nederland.

De promotie van BD-producten wordt landelijk gevoerd door Demeter met slogans als ‘Eet Meer Impact’ en ‘Kies voor de landbouw voor de toekomst’. Ook zijn er in oktober weer de twee Demeter-weken geweest. In de supermarkten is wel aanbod van biologische etenswaren, niet van Demeter-producten.
Odin als groothandel met 25 biologische speciaalzaken en een coöperatie van 15.000 leden, verkoopt voor circa 15 tot 20 % aan BD-producten. Elk jaar wordt met nieuwe acties de BD-voeding gepromoot en 4 keer per jaar komt het Odin-magazine uit. Het blijkt niet eenvoudig om de BD-consumptie te stimuleren. Hun ervaring leert, dat aan het overstappen op BD-voeding een bewustwordingsproces voorafgaat, dat al snel een paar jaar neemt.

Als argument om voor BD te kiezen noemen consumenten natuur, klimaat, biodiversiteit, bodemkwaliteit, dierenwelzijn, kringlooplandbouw en lokaal, seizoensgebonden voedsel. Bijzonder is, dat dit allemaal kwalificaties van de productiewijze zijn, die vooral de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de

consument aanspreken. Bij doorvragen naar de specifieke kwaliteit van BD-producten wordt ook wel gezondheid genoemd. Rond de geboorte van kinderen, bij ziekte en ouderdomsklachten is men meer ontvankelijk voor het belang van gezonde voeding.
Opmerkelijk is, dat over lekker en smaak nauwelijks gesproken wordt. een mogelijke verklaring hiervoor is, dat BD-producten vaak een meer uitgesproken smaak hebben, die men niet altijd meteen lekker hoeft te vinden; bovendien ligt BD-voedsel zwaarder op de maag en kan men bij de BD met minder voedsel volstaan. ‘Men gaat het eigene van BD-producten vaak pas na jaren echt waarderen en proeven’.

Om de bewustwording van de consumenten voor BD-voedsel te faciliteren, kwamen veel adviezen, suggesties en ideeën naar voren, zoals:

- met elke euro die je uitgeeft aan boodschappen, maak je een keuze en bepaal je mede hoe de wereld eruitziet
- ga van je eigen identiteit uit, treedt nadrukkelijk in contact met de consument en zoek steeds naar mogelijkheden om je verhaal te doen
- als men de bewustwording vanuit de BD-beweging bij een breed publiek wil faciliteren, betekent dat een beweging ‘van binnen naar buiten’
- van je laten horen, ramen en deuren openzetten voor iedereen, ook voor jongeren en je onbevangen aansluiten bij de ander
- consumenten moeten goed geïnformeerd worden, neem de burger serieus
- het tijdschrift Dynamisch Perspectief gaat alleen naar leden van de BD-vereniging, kan het ook naar een groter publiek?
- het gaat vooral om vanuit het perspectief van de consument over te brengen, wat het belang is van het consumeren van BD-producten

- zorg voor een grotere verspreiding van inhoudelijke verhalen, achtergrond-verhalen, met inspirerende praktijkvoorbeelden en met successen van boeren, die overgestapt zijn van gangbaar naar duurzaam of nog aan het overstappen zijn: zoals de meest positieve ervaring van een overgestapte boer luidde dat hij geen ziektes onder de koeien meer heeft
- kan er niet een film, zoals The Biggest Little Farm, over een BD-bedrijf in Nederland worden gemaakt
- leg het verschil uit tussen ‘vullen’ en ‘voeden’; wat voedt echt en wat doet dat met je weerstand / immuunsysteem
- laat een zo breed mogelijk spectrum van de BD-landbouw zien; besef daarbij, dat je soms iemands interesse wekt met een heel ander aspect dan je zelf belangrijk vindt: men haakt vaak op heel verschillende argumenten aan
- verwijs ook naar meer informatiebronnen, evenementen en instellingen, die voor het bewustwordingsproces behulpzaam kunnen zijn
- gebruik niet alleen een intellectuele ingang, vaak spreken gevoelsmatige argumenten sterk aan.

groeidoelstelling?

Een aantal gesprekpartners uit de BD-wereld heeft het niet op met het formuleren van een groeidoelstelling. De meeste van hen verwachten niet, dat in Nederland de door Europa beoogde 25% duurzame landbouw in 2030 gehaald zal worden. De meest optimistische inschatting van de geïnterviewden was ‘misschien wel 15%’. Ook de provincie Brabant heeft aangegeven te streven naar 15% biologisch in 2030. Binnen de BD-beweging achten velen een verdubbeling van het huidige areaal BD-landbouwgronden in 2030 al heel wat.

Ook is het de vraag of de huidige verhouding van 10 (biologisch) tot 1 (BD) bij de groei van de duurzame landbouw gehandhaafd moet worden. Demeter gaf aan wel gelijke tred te willen houden in verhouding tot de biologische voedselproductie en consumptie in Nederland. Sommigen vinden juist de verdieping van de BD-landbouw heel belangrijk; er moet meer onderzoek komen, de BD-boeren zijn de eigenlijke onderzoekers en zij moeten daarin ondersteund en begeleid worden.

van gedachtengoed naar gemeengoed

De BD-landbouw kan met recht stellen, dat zij met duurzame landbouw in de afgelopen eeuw uitgebreid ervaring heeft opgedaan. Wereldwijd staan we voor de overgang van de gangbare, intensieve landbouw naar duurzame, extensieve landbouwmethodes. Het moet daarbij gaan over ‘goed voor de aarde zorgen’ (Wubbo Ockels), over de noodzaak om in deze tijd over te stappen naar duurzame landbouw, in balans met de natuur.

Daarbij is het van belang om niet teveel in te zetten op een korte termijn aanpak en acties, met schreeuwerige slogans en kretologie. Meer heil is te verwachten van positief je eigen verhaal naar buiten brengen, naar een groter publiek.
Het zich afzetten tegen de gangbare landbouwmethoden kan de BD-beweging overlaten aan andere partijen als Wakker Dier, Green Peace of Caring Farmers. Hun rol is het om de kwalijke kanten van de gangbare landbouw en veeteelt te accentueren; de BD-beweging brengt vooral de perspectieven van de duurzame landbouw naar voren; de bekende rolverdeling van de ‘good guy & de bad guy’.

Al te veel de nadruk leggen op de antroposofie, het gedachtengoed van waaruit ook de BD-landbouw is voortgekomen, werkt niet altijd even positief. Sinds bijvoorbeeld het Louis Bolk Instituut zich nadrukkelijk als het kennisinstituut voor duurzame landbouw, voeding en gezondheid profileert, neemt het aantal opdrachten weer toe. Ook bij de introductie van 'Positieve Gezondheid' is de antroposofische achtergrond van de oprichtster niet benadrukt. De Triodosbank legt vanaf het begin van haar bestaan al extern de nadruk op haar visie over de rol van banken en de omgang met geld.

Terwijl landelijk het aantal kinderen afneemt, groeien de Vrije Scholen door en zijn er sinds kort meer dan 30.000 leerlingen. De sfeer op de scholen en dat de nadruk niet alleen op de intellectuele ontwikkeling van de leerlingen ligt, worden als de voornaamste oorzaken van deze groei genoemd. De vrije scholen geven aan hun wortels in de antroposofie te hebben, maar dragen de antroposofie niet uit, ouders hoeven geen antroposoof te zijn en leerlingen hoeven dat niet te worden.

De biodynamische landbouw heeft eveneens haar wortels in de antroposofie, maar is uiteindelijk een methode die door iedere boer toegepast kan worden.

de BD-beweging

De kernpartners, te weten de BD-vereniging, Demeter, BD-Grondbeheer, Kraaybeekerhof Academie en de Warmonderhof werken allen aan de ontwikkeling en verzorging van de biodynamische landbouw, ieder vanuit de eigen focus en kwaliteiten.

Hoe breed of smal men de BD-beweging ook definieert, voor een buitenstaander komt het geheel van BD-organisaties vrij onoverzichtelijk over. Er is niet een centraal aanspreekpunt en/of een gezicht, dat de gehele BD-beweging vertegenwoordigt. Het lijkt op een eilandenrijk, waarin weinig samenhang te ontdekken valt.

De meeste bestuursleden en medewerkers van de verschillende BD-organisaties werken op vrijwillige basis; bij Demeter is een aantal professionals aangesteld.
De recent gerealiseerde gezamenlijke huisvesting van de BD-vereniging, Demeter en BD-Grondbeheer op de Kraaybeekerhof wordt als een duidelijke verbetering ervaren.

Demeter Internationaal stelt vragen bij het democratisch gehalte van Demeter Nederland; de vraag is hoe de licentiehouders inspraak kunnen hebben; in de meeste landen vormen de BD-vereniging en Demeter één juridische entiteit.

De Antroposofische Vereniging en de Iona Stichting willen inzetten op de academische inbedding van de BD-landbouw. Bij de op te richten leerstoel Antroposofie bij de VU in Amsterdam zal de landbouw een van de belangrijke aandachtspunten worden. Het gaat dan om het doorontwikkelen naar nieuwe uitgangspunten, om de transitie naar meer balans in de natuur, om andere kapitaalsvormen en nieuwe ideeën over het eigendom van (landbouw)grond. Zij staan een breed, doorlopend en samenhangend onderzoeksprogramma voor en willen structureel dergelijke onderzoeken meefinancieren.
Het betreft zowel praktisch als fenomenologisch onderzoek, bijvoorbeeld over de hoeveelheid benodigde landbouwgrond wanneer er in Nederland 100% duurzame landbouw is, over het waarnemen van vitaliteit of over de voedingswaarden van verschillende planten. Ook een jaarlijks kennisfestival over de BD-landbouw, bijvoorbeeld op de Warmonderhof en het oprichten van een HBO-landbouwopleiding voor de BD-landbouw en een master BD-landbouw worden als belangrijke aandachtspunten genoemd.

Naast de bovengenoemde organisaties zijn prominente mensen uit de BD-beweging op velerlei fronten actief. Vaak werken zij mee aan belangwekkende studies en publicaties of hebben zitting in adviesorganen. Zo heeft bijvoorbeeld reeds in 2011 de Wetenschappelijke Raad voor Integrale Duurzame Landbouw en Voeding (RIDLV), onder voorzitterschap van Edith Lammerts van Bueren in het visiedocument 'Naar een integrale benadering van duurzame landbouw en gezonde voeding' aangegeven, dat de duurzaamheid van de landbouw niet los gezien kan worden van gezonde voeding en van de positie van de boer. Tien jaar later houdt de RIDLV in haar publicatie 'Gezondheid in drievoud, naar een gezond voedselsysteem voor planeet, consument en boer' een pleidooi om de bakens te verzetten en voorrang te geven aan het leven op aarde en aan onze eigen gezondheid. Beschreven wordt hoe de boeren in een uitzichtloze situatie terecht zijn gekomen en langs welke wegen een fundamentele paradigmawisseling van het huidige systeem met lage voedselprijzen naar een gezonde situatie voor aarde, consument en boer toegewerkt kan worden.

De Triodos Bank heeft juni 2019 haar globale visie neergelegd op de landbouw-transitie. In de notitie "Towards ecologically and socially resilient food and agriculture systems" geeft de bank aan wat het onder de duurzame landbouw verstaat en welke initiatieven op weg naar de transitie door de bank ondersteund worden.

De BD-beweging vergrijst sterk; de aanwas van jongeren in de BD-beweging is zonder meer zorgelijk.

Met de Vrije Schoolbeweging en het VOK wordt onderzocht, hoe meer samen-gewerkt kan worden. De 30.000 leerlingen op de Vrije Scholen, ruim 1 % van de schoolgaande jeugd, vormen een groot potentieel, dat gericht benaderd kan worden. Met organisaties in de antroposofische gezondheidszorg, zoals zorginstellingen, artsen en Antroposana heeft men nu nog nauwelijks contact.

Uit een enkel interview kwam naar voren, dat de BD-landbouw niet goed tot zijn recht kan komen, als niet ook de sociale driegeleding erbij betrokken wordt: ‘de bloei van de BD komt tot stand op de bodem van broederschap’. De stichting Sleipnir beoogt de antroposofische-sociale impuls toe te passen en te bevorderen; hierbij staan de sociale hoofdwet en het door Rudolf Steiner aangegeven ordeningsprincipe van de driegeleding centraal.

tijdgeest

Regelmatig kwam het begrip tijdgeest ter tafel. Daarover doorvragend heb ik onder meer de volgende uitspraken genoteerd:

- het is een spannende tijd, alles is met alles verbonden, we lopen tegen de grenzen van de natuur aan
- de natuur houdt ons een spiegel voor.
- de natuur is eigenlijk perfect, daar valt niet aan te veranderen.
- de mens is onderdeel van de natuur
- de tijdgeest herkennen en erkennen, de flow op gang brengen
- er is veel aandacht voor duurzame landbouw, alle lichten staan op groen
- hoe dragen we de opgedane ervaringen over aan volgende generaties, aan de jongeren?
- jongeren denken integraal vanuit het systeemdenken

- werk samen met het Slow Food Youth Network van jonge mensen, die zich inzetten voor gezond, duurzaam en eerlijk eten voor iedereen
- tijd, blauwe lucht, stilte, ruimte worden schaarse goederen
- de nieuwe spiritualiteit ligt op straat, niet in de tempel
- mensen zitten te wachten op toegepaste spiritualiteit
- de BD-beweging kan een bijdrage leveren aan het overleven van de menselijke soort
- hoe kan je de verandering zijn, hoe word je van subcultuur een sociale beweging?
- de BD-landbouw is een van de weinige bewegingen, waar de ontwikkeling van de boer als mens expliciet aandacht krijgt
- steeds benadrukken: we doen het al jaren, we bewijzen het al jaren in de praktijk
- het is een verhaal van hoop, leiderschap en persoonlijke gesprekken
- hoe houden we het levend, bijvoorbeeld een enthousiasmerend verhaal over preparaten?
- alleen degene, die een ideaal heeft, is gelegitimeerd om compromissen te sluiten
- met de BD-landbouw hebben we goud in handen, we moeten het alleen nog verzilveren.

Tot zover de bevindingen uit de interviews en uit de vele geschriften, boeken, artikelen en andere documentatie, waarop ik ben geattendeerd.

4. Reflectie

In de context van de huidige klimaatverandering en aanverwante crises heb ik gereflecteerd op de opbrengst van de interviews en kom ik voor de komende jaren van de BD-beweging tot de volgende aandachtspunten.

- **urgentie duurzame landbouw**

  De natuur laat niet met zich sollen. Wereldwijd moet in de landbouw een nieuwe balans met de natuur gevonden worden, zodat de natuur zich kan herstellen. Dat betekent afbouw van de gangbare intensieve landbouw. Maatschappelijk en politiek wordt het steeds duidelijker, dat deze richting ingeslagen moet worden. Het rijk heeft hiervoor € 25 miljard gereserveerd en de duurzame landbouw, de “groenboeren”, biedt zich aan als perspectief.
  De BD-landbouwsector in Nederland is met 160 boerenbedrijven een niche, maar als er voor 2030 een verdubbeling van het aantal biodynamische landbouwbedrijven wordt gerealiseerd, betekent dat een ongekende uitbreiding in de bijna 100-jarige historie van de biodynamische landbouw.
  Wanneer de biologische landbouw een groei naar 15 % in 2030 haalbaar acht, dat wil zeggen van circa 2.500 naar 7.500 bio-bedrijven, dan spreken we van een gigantische operatie, een ware transitie.

  Het overstappen van gangbare landbouw naar een duurzame landbouwmethode heeft alleen maar perspectief als ook de vraag naar Bio- en BD-producten evenredig toeneemt. Om dit te bewerkstelligen zal het rijk verantwoordelijkheid op zich moeten nemen en onder andere moeten komen met ingrijpende maatregelingen om het gangbare voedsel zwaarder te belasten dan wel de producten van de duurzame landbouw minder te belasten en ruimschoots af te nemen.

De landbouwtransitie betekent ook voor de consument een ingrijpende verandering. Het betekent meer oog voor gezondheid, meer kwaliteitsbewustzijn, minder calorierijk voedsel, meer groente, minder vlees en hogere kosten voor voeding.

Voor de BD-beweging roept de landbouwtransitie de vraag op, welke verantwoordelijkheid zij op zich wil en kan nemen.
In de interviews kwam ik vooral aarzeling en onzekerheid tegen; men heeft zich voor de komende jaren nauwelijks een beeld gevormd van een groeidoelstelling of van een gezamenlijke aanpak.
Gaat de BD-beweging (mee)groeien? Dat valt wel te verwachten. Ik denk dat er in de komende 8 jaar tenminste rekening moet worden gehouden met een verdubbeling.

Wat is hiervoor nodig? De drie belangrijkste zaken zijn in mijn ogen:

- het leveren van een actieve en gecoördineerde bijdrage van de BD-beweging aan de transitie naar duurzame landbouw; zo mogelijk samen met de overige groene boeren
- het opzetten en uitvoeren van een brede en langdurige bewustwordings-campagne over het belang van goede en gezonde voeding, gericht op de consument en de consumptie van BD-producten
- een daaraan gekoppelde versterking en professionalisering van de BD-beweging.

- **de landbouwtransitie**
  De landbouwtransitie is voor de betrokken boeren, kennisinstellingen, onderwijsorganisaties, beleidsmedewerkers, politici en burgers een ware paradigma-shift. Het betreft een overgang naar een andere, grotendeels onbekende landbouw-methode, die gebaseerd is op geheel afwijkende uitgangspunten ten opzichte van de huidige, gangbare landbouwpraktijk. Deze transitie zal gepaard gaan met het overwinnen van veel weerstand en onzekerheid en vraagt veel inspanning, (om)scholing en landbouwkundige en bedrijfsmatige begeleiding.

  Kan de BD-beweging hieraan een bijdrage leveren? Wat heeft de beweging om in te brengen?
  De BD-beweging kan bogen op bijna 100 jaar praktijkervaring.
  Binnen de BD-beweging zijn er 160 duurzame ‘voorbeeldbedrijven’. Boeren die willen omschakelen kunnen hier waarnemen, dat de duurzame landbouw-methode werkt, hoe het werkt en welke resultaten behaald kunnen worden. Bij de Kraaybeekerhof Academie en op de Warmonderhof werken professionals, die de knowhow van de duurzame landbouwmethode kunnen overbrengen. Binnen de beweging is ook een kader aan ZZP-ers actief, die boeren coachen en begeleiden. Deze capaciteit kan worden opgeschaald met bijvoorbeeld een ‘ train de trainers’ programma. Aan allerlei vormen van kennis- en ervaringsoverdracht, workshops, trainingen, stages en leer-/ werkprojecten kan hierbij gedacht worden.

  Het zal niet makkelijk zijn om als BD-beweging in de positie te komen om een dergelijke bijdrage te kunnen en mogen leveren. Het lijkt me van belang om dit eerst zorgvuldig binnen de BD-beweging af te stemmen en voor te bereiden.

Een empatische opstelling en houding ten opzichte van boeren en overige betrokkenen, die op weg zijn naar duurzame landbouw zijn, zal voor het welslagen van de transitie van groot belang zijn.

Ook lijkt het mij verstandig als de BD-beweging dit initiatief samen neemt met de gehele coalitie dat het Groenboerenplan heeft opgesteld. Het gaat immers om het overdragen van de methode van duurzame landbouw, om invulling te geven aan de noodzaak om in de komende jaren de duurzame landbouw in Nederland te verbreden.

- **bewustzijn BD-consument**
  Het neemt blijkbaar jaren voordat consumenten bewust overstappen op BD-voeding. Demeter wordt wel bekender, maar wordt nog niet gezien als een stap verder dan bio, als het beste, het topmerk in de voedselmarkt. Dus niet concurreren op prijs, maar op kwaliteit (Demeter is beter).

  Het is niet reëel te verwachten, dat de BD-beweging als niche-partij in de voedselmarkt met welke campagne dan ook kan opboksen tegen de gevestigde belangen. De bio-wereld als geheel komt meer en meer onder invloed van reguliere marktpartijen. Het huidige beleid is om samen met de groene boeren op te trekken; voor de bewustwording en profilering van BD / Demeter als topmerk is het de vraag of dat ook naar de toekomst toe vruchtbaar is. Waarschijnlijk lijkt het verstandiger om niet via supermarkten, maar vooralsnog vooral via de speciaalzaken de markt te benaderen en in te zetten op korte ketens, het directe contact tussen BD-boer en consument.

Het betekent wel, dat de BD-beweging zich meer naar buiten, op een groter publiek gaat richten en zich bewust profileert in de maatschappelijke discussie. Benadruk daarbij vooral de relatie tussen voeding en gezondheid. Ook het wetenschappelijke onderzoeksprogramma kan hier een rol in spelen.

Beslis welke doelgroepen je wilt bereiken; zo komen bijvoorbeeld de vrije scholen met hun achterban als eerste in aanmerking. Vanuit de interviewronde kwamen veel suggesties, ideeën en adviezen naar voren voor 'langzame' campagnes (zie pagina 16 e.v.).

- **functioneren BD-beweging versterken en professionaliseren**
  De vijf kernpartners van de BD-beweging werken met veel enthousiasme, energie en overgave aan de eigen missie, op *micro*niveau.

  Onderling vindt de afstemming tussen de kernpartners, op *meso*niveau, veelal op ad hoc-basis plaats. Er worden gezamenlijk activiteiten opgezet, zo wordt bijvoorbeeld de viering van het 100-jarig bestaan van de BD-landbouw samen voorbereid. Daarnaast zijn er ook enkele meer structurele dwarsverbanden aangelegd: enkele bestuursleden van de BD-vereniging nemen bij voorbeeld deel aan Demeter-bestuursvergaderingen. Zolang deze samenwerking gaat over het gezamenlijk afstemmen van reacties op externe ontwikkelingen, kan men hiermee een eind komen.

  Wanneer men landelijk echter samen bepaalde zaken wil bereiken of bewerkstelligen, zal men een sterker samenwerkingsverband of structuur nodig hebben. Het gaat dan vooral om zaken, die op macroniveau liggen. Zo is tijdens het opstellen van het Groenboerenplan bijna dagelijks samengewerkt en

opgetrokken. Op *macro*niveau zal sterk ingezet moeten worden om de bijdragen aan de voedseltransitie vanuit de BD-beweging te coördineren en het bewustzijnsproces bij een breder publiek van consumenten te stimuleren en faciliteren.

Er leven verschillende gedachten om meer structuur in de BD-beweging te brengen, zoals een landelijk bestuur of het samenvoegen van verschillende organisaties. Het aanpassen van structuren lijkt mij op dit moment niet de meest geëigende stap. Eerst zal men zich moeten vinden in een gezamenlijk BD-actieplan, het verder optuigen en in gang zetten; dit eist voorlopig alle aandacht op.
Pas nadat het plan is getrokken en de eerste resultaten zichtbaar worden, kan men nadenken over structurele aanpassingen. Niet voor niets spreekt men in de managementliteratuur over ‘structure follows strategy’.

5. Aanbevelingen

Op basis van het bovenstaande kom ik tot de aanbeveling om met de kernpartners een landelijk actieprogramma op te starten, dat uit de volgende onderdelen bestaat:

bijdrage aan de landbouwtransitie

- formeer op landelijk niveau een coördinatieteam, dat de bijdragen van de BD-beweging aan de landbouwtransitie bundelt en uitdraagt
- maak gebruik van het aanbod van de Transitie Coalitie Voeding om hierin samen op te trekken
- werk hierin samen met de overige partners van het groenboerenplan
- ga zo transparant mogelijk te werk en betrek zo veel mogelijk vrijwilligers / leden uit de betrokken organisaties
- investeer in een netwerk van ambassadeurs, die op landelijke niveau en per provincie in de eigen politieke partij het belang van de transitie naar een duurzame landbouw toelichten en bepleiten
- stel vanuit de penningmeesters van de kernpartners een commissie samen, die bij overheden (rijk, provincies, EU, charitatieve instellingen e.d.) de middelen genereert om bovenstaande acties mogelijk te maken.

bewustzijn BD-consument faciliteren

- stel een campagneteam ‘bevordering bewustwording consumenten BD-landbouw’ samen vanuit de kernpartners en werk een actieplan uit
- neem daarin nadrukkelijk de promotie van Demeter mee en werk daarin samen met marktpartijen als Odin en de Bio-speciaalzaken
- overleg met de antroposofische werkgebieden, hoe in de driehoek landbouw, gezondheid en onderwijs samengewerkt kan worden en hoe vanuit warme netwerken gewerkt kan worden aan bewustwording van consumenten voor Demeterproducten en de BD-landbouw

- stel een onderzoeksprogramma BD-landbouw op en werk daaraan samen met de Antroposofische Vereniging en Iona Stichting; voor een donatie kan men daarbij ook denken aan de Stichting Triodos Foundation.

BD-beweging versterken en professionaliseren

- gebruik het 100-jarig bestaan van de BD-beweging om een stap naar voren te doen en nieuw elan te bewerkstelligen
- probeer met bovenstaand landelijk actieprogramma jongeren aan te spreken en uit te dagen om zich met de BD-beweging te verbinden
- werk actief samen met alle organisaties, die zich inzetten voor duurzame landbouw, een eerlijke prijs, gezonde voeding, meer biodiversiteit, een andere grondpolitiek e.d.
- stel voor de hele BD-beweging een doorlopend onderzoeksprogramma op en werk aan uitbreiding van het BD-landbouwonderwijs (HBO en Master BD-landbouw)
- blijf de verdieping van de landbouw-impuls verzorgen en de ontwikkeling van de bestaande BD-boeren begeleiden
- maak gericht gebruik van Europese en landelijke budgetten om de scholing en begeleiding van de BD-boeren te professionaliseren
- bezie na verloop van enige tijd, bijvoorbeeld 2 jaar, welke structurele aanpassingen in de BD-beweging voor zichzelf spreken en doorgevoerd kunnen worden.

bijlage 1. overzicht van geïnterviewden

- Koos Bakker, partner Sleipnir Support CV
- Kees van Biert, voorzitter BD-Grondbeheer
- Pim Blomaard, voorzitter Antroposofische Vereniging in Nederland
- Imke de Boer, professor Dieren en Duurzame Voedselsystemen, WUR
- Maria van Boxtel, adviesbureau Land & Co / Landgilde
- Michiel Damen, lid BD-vereniging
- Krispijn van den Driest, BD-boer / mede-eigenaar BioRomeo
- Volkert Engelsman, directeur Eosta, Nature & More
- Carlijn Geluk, BD-boer boerderij de Zonnegaard in Voors
- René Groenen, Beersche Hoeve, biodynamische groenteteelt
- Wieneke Groot, voorzitter Antroposana
- Bregje Hamelynck, permacultuur-tuinderij Ús Hóf, CSA-Netwerk Nederland
- Annette Harberink, directeur stichting Warmonderhof
- Maarten den Herder, biologisch melkveehouder, in omschakeling naar BD
- Leen Janmaat, onderzoeker Louis Bolk Instituut
- Klarien Klingen, tuinder, medeoprichter Toekomstboeren en Federatie van Agro-Ecologische boeren
- Merle Koopmans van den Dries, directeur Odin
- Jan Arie Koorevaar, melkveehouder, in omschakeling naar Bio, directeur Stichting Open Bodemindex
- Paul Kortekaas, manager Team Landbouw, Triodos Bank
- Wim Lageweg, kwartiermaker Transitie Coalitie Voeding
- Ronald van Marlen, bestuurslid stichting Demeter
- Hanneke van Ormondt, communicatie Caring Farmers
- Frank Remerie, oprichter / voorzitter Land van Ons
- Bert van Ruitenbeek, directeur stichting Demeter
- Roosmarijn Saat, eigenaar Gimsel & Spirit Restaurants in Rotterdam, voorzitter Bio Winkelvereniging, bestuurslid Bionext
- Martijn en Monique Schieman, BD-boeren de Zonneboog, Lelystad
- Geert van der Veer, initiatiefnemer en voorzitter bestuur Herenboeren
- Robert Vietor, directeur Iona stichting
- Michiel Wilde, directeur Bionext
- Ellen Winkel, communicatie BD-vereniging, eindredacteur Dynamisch Perspectief, coördinator Landbouwsectie Antroposofische Vereniging

bijlage 2.

Groenboerenplan
10 aanbevelingen voor een nieuw perspectief voor duurzame landbouw

1. Duurzaam boeren kan alleen als er een eerlijke prijs wordt betaald.

2. Richt je met beprijzen en wetgeving op bronmaatregelen (de stikstofuitstoot aan de bron beperken).

3. Streef naar een grondgebonden landbouw en sluit de kringloop in de vorm van volledig plantaardige of gemengde bedrijven of koppelbedrijven die mest en voer uitwisselen.

4. Zorg voor maatwerk en duidelijkheid met oog voor de boeren die deel van de oplossing zijn.

5. Zorg voor ondersteuning voor iedere boer die zich verder wil ontwikkelen op het pad van verduurzaming, zowel op teelttechnisch als bedrijfseconomisch en sociaalpsychologisch vlak.

6. Zorg voor voorlichting over duurzame voeding, leg reclame voor ongezonde voeding aan banden en geef als overheid het goede voorbeeld met inkoopbeleid.

7. Versterk de positie van de boer in de korte keten.

8. Grondbeleid moet ten dienste staan van duurzame landbouw.

9. Veranker de principes van natuur-inclusief boeren in het agrarisch onderwijs en betrek boeren bij het onderzoek naar de transitie.

10. Zorg voor rechtvaardige, passende en stimulerende wet- en regelge

Woensdag 6 juli 2022

Ondertekend door:
Biohuis, Caring Farmers, Federatie van Agro-ecologische Boeren (BD-Vereniging, Bio-Tuinders Vereniging, Bio-Vegan Netwerk, CSA Netwerk Nederland, Vereniging Toekomstboeren) Herenboeren Nederland

Ondersteund door:
Bionext, Land & Co, Louis Bolk Instituut, Stichting Aardpeer, Stichting BD-Grondbeheer, Stichting Demeter, Coöperatie Land van Ons, Stichting Lenteland, Stichting Warmonderhof, Transitiecoalitie Voedsel, Triodos Bank

bijlage 3.
De BD-beweging, kort historisch overzicht

In de week van Pinksteren 1924 hield Rudolf Steiner acht voordrachten over landbouw voor meer dan honderd boeren en landgoedeigenaren. Zijn benadering van de landbouw verraste. Hij maakte duidelijk, hoe de landbouw integraal met de aarde, de kosmos en het mens-zijn te maken heeft, dat bodemvruchtbaarheid en groeiversterking centraal staan, hoe dit o.a. met preparaten bevorderd kan worden en hoe een landbouwbedrijf het beste gedijt wanneer het functioneert als een gesloten systeem, waarin eigenlijk alles wat op het bedrijf nodig is ook van het bedrijf zelf komt. De inbreng van Steiner is tot deze voordrachten, die later de 'landbouwcursus' zijn gaan heten, beperkt gebleven; maart 1925 overleed hij.

In 1926 wordt in Nederland het eerste biodynamische bedrijf Loverendale op Walcheren gestart. in 1937 wordt de vereniging voor biologisch dynamische landbouw (BD-vereniging) opgericht, vanaf 1946 verschijnt het tijdschrift Vruchtbare Aarde en in 1947 wordt de biologische land- en tuinbouwschool de Warmonderhof opgericht.

Vanaf de jaren '60 en '70 groeit de vraag naar BD-producten, vooral in de steden; er komen de eerste natuurvoedingswinkels en verdeelcentra. Dit loopt parallel met het groeiende besef, dat de gangbare landbouw milieuproblemen veroorzaakt.
In 1977 wordt de Kraaybeekerhof als cursuscentrum geopend, in 1978 start het Louis Bolk Instituut en in 1980 wordt de eerste BD-melk op de markt gebracht. In 1983 wordt Odin opgericht en in 1993 gaat Odin met groente-abonnementen van start.
BD Grondbeheer koopt sinds 1978 met behulp van schenkingen en obligaties landbouwgronden op om ze (eeuwigdurend) te verpachten aan BD en biologische boeren en tuinders: inmiddels is 600 ha in beheer en verpacht aan dertig boeren.

In de jaren 1996, '97 en '98 groeit de afzet van biologische producten weer sterk. Een van de oorzaken hiervan zijn problemen met gangbare voedingsmiddelen, zoals o.a. de gekke koeienziekte / BSE, genenmanipulatie, varkenspest en dioxinevergiftiging. De overheid stelt subsidies beschikbaar voor boeren, die van gangbare landbouw omschakelen naar biologische landbouw.

Het aantal biodynamische boerderijen in Nederland is de afgelopen 10 jaar met 29% gestegen naar 155, het BD-landbouwareaal groeide naar 9.340 hectare, een stijging van 81% in de laatste 10 jaar.
Het areaal biologisch geteelde landbouwgrond groeit iets sneller dan de biodynamisch geteelde landbouwgronden. Eind 2021 is in Nederland 4,5 % van het landbouwareaal biologisch, totaal circa 83.356 ha.; hiervan is 0,5 % biodynamisch. Ten opzichte van de andere EU-landen zit Nederland hiermee in de achterhoede. Het marktaandeel van biologische producten in de Nederlandse

consumptie bedraagt niet meer dan 3,25 %. In de supermarkten zijn melk, eieren en yoghurt de meest verkochte biologische producten.
Tijdens de Corona-maatregelen stegen de omzetten flink en was er meer belangstelling voor gezond voedsel, om de weerstand te verhogen.
Naast de Demeter gecertificeerde boerenbedrijven zijn er eind 2021 ook 109 zorgboerderijen, verwerkings- en handelsbedrijven, die ook een Demeter certificaat hebben verworven.